Critical Edition of the *Śāstrārambha* Section of Bhaṭṭa Jayanta's *Nyāyamañjarī*

Kei KATAOKA

Introduction

The *Nyāyamañjarī*, literally 'a flower cluster of logic', composed by the ninth century Kashmirian author Bhaṭṭa Jayanta, has ornamented, as he wished, scholars' ears for a long time. The entire teaching of Akṣapāda, which Jayanta describes as 'the treasury of Nyāya jewels' (*nidhānaṃ nyāyaratnānām*), is such a vast tree of logic (*vitato nyāyapādapaḥ*), loaded with series of juicy fruits, that we ordinary people cannot even see the extent of its greatness. Jayanta collects the best essence (*rasa*) from forests of the medicinal herbs of Nyāya (*nyāyauṣadhivana*). His new commentary is like fresh butter (*navanītam iva*) produced from the milk of Nyāya (*ānvīkṣikīkṣīra*). At least, as Jayanta remarks, his composition, though it might rely on the same material as his predecessors and thus contain nothing new in substance, could offer to its readers an occasion to relish 'a new design' (*apūrvaracana*) and 'variety of word-arrangements' (*vacovinyāsavaicitrya*). Indeed we can find a variety of meters and skilled expressions in his writing. This character all the more makes Jayanta's work very unique and juicy among logical treatises that are usually dry.

The present edition contains the *śāstrārambha* section ('the commencement of the [Nyāya] teaching'), or the opening section, of the *Nyāyamañjarī*. In this section Jayanta first justifies the necessity of Nyāya teaching before actually commenting on the first sūtra of Akṣapāda, i.e. *Nyāyasūtra* 1.1.1. Jayanta replies to envisioned questions such as 'What

is the use of Nyāya for human beings?' and 'Why do we have to selectively pick up Akṣapāda's *Nyāyasūtra* and not other treatises?' He depicts the role of Nyāya from a broad perspective.

First Jayanta divides *puruṣārtha*s or aims of human beings into two kinds: 'seen' (*dṛṣṭa*) and 'unseen' (*adṛṣṭa*), in other words, observable results within the realm of our experience, such as satisfaction produced by eating (*bhojana*) and cleanliness brought about by bathing (*snāna*), and unobservable results beyond the realm of our experience, such as heaven (*svarga*) obtained by Vedic sacrifices and liberation (*apavarga*) achieved by the cognition of one's self (*ātmajñāna*).

Jayanta assumes that there objectively exist in this world various causal links (*kāryakāraṇabhāva*) or, speaking of those relationships more relevant to human beings, relationships between means and goals (*sādhyasādhanabhāva*). For example, eating is the means of satisfaction and Vedic sacrifices are the means of attaining heaven. Human beings can easily learn the first kind of relationship from the mundane behavior of elder people (*vṛddhavyavahāra*). Economics (*vārtā*) and politics (*daṇḍanīti*), which are enumerated among the four sciences in Kauṭilya's *Arthaśāstra*, concern themselves only with the first kind of relationship. They 'aim at only seen results' (*dṛṣṭaikaprayojana*).

On the other hand, ordinary people, i.e. people other than *yogin*s, require a unique source of knowledge in order to cognize the second kind of relationship or causal link. How can people obtain heaven? How can they achieve liberation? Only *śāstra*s ('teachings') can teach such things.

	dṛṣṭa	*adṛṣṭa*
puruṣārtha	*bhojanādiphala*	*svargādi*
sādhana	*bhojanādi*	*yāgādi*
(*asmadāder*) *upāya*	*vṛddhavyavahāra*	*śāstra*
(*yoginām*) *upāya*	(*vṛddhavyavahāra*)	*yogipratyakṣa*

The ultimate source of the second kind of knowledge is nothing but the Vedas: the *karmakāṇḍa* or the ritual-part of the Veda teaches people how to obtain heaven and the like, and the *jñānakāṇḍa* or the knowledge-part teaches them how to achieve liberation. People require *vaidika* teachings, i.e. the primary teachings by the four Vedas and the secondary teachings by other texts that are Veda-based, for the sake of the knowledge of dharmas or religious practices. Jayanta adopts the framework of the division of the fourteen branches of science (*caturdaśa vidyāsthānāni*) so that he can arrange various teachings (*śāstra*) as Veda-centered.

Then Jayanta divides the fourteen sciences into two groups: those which directly teach dharmas, and those which do not directly teach dharmas but indirectly help the former in some way or other and thus ultimately contribute to human goals. The first group is comprised of the four Vedas, the *smṛti* texts such as the *Manusmṛti*, and the epics and the *purāṇas*. The second group is comprised of the six auxiliary sciences (*aṅga*), Mīmāṃsā or the Vedic exegesis, and Nyāya or the science of logic and debate. As Jayanta himself metaphorizes, the Veda is the master (*svāmin*) and the other sciences are followers (*anuyāyin*) or surrounding companies (*parijana*).

caturdaśa vidyāsthānāni

sākṣātpuruṣārthasādhanopadeśīni		
1-4	*veda*	
		atharvaveda
		ṛgveda
		yajurveda
		sāmaveda
5	*dharmaśāstra*	
6	*itihāsapurāṇa*	
paraṃparayā puruṣārthopayogīni		
7-12	*vedāṅga*	
		vyākaraṇa

	kalpa
	jyotis
	śikṣā
	chandas
	nirukta
13	*mīmāṃsā*
14	*nyāya*

But this master is weakened because of the severe attack by heretics such as Buddhists. The authoritativeness of the Veda (*vedaprāmāṇya*) is now shaking and people hesitate to invest money and energy in Vedic rituals. In this miserable situation the Veda requires a guard, the role of which cannot be fulfilled by poor Mīmāṃsā, because it mainly concerns itself with the investigation of the correct meanings of Vedic sentences (*vedavākyārthavicāra*) and not with the examination (*vicāra*) and ascertainment (*nirṇaya*) of Vedic authoritativeness (*vedaprāmāṇya*). The Mīmāṃsā theory of *svataḥprāmāṇya* or intrinsic validity is not strong enough to prove the authoritativeness of the Veda. For, according to this theory, cognition in general is valid by itself (*svataḥ*) and does not require validation by means of external evidences. Thus, theoretically speaking, Mīmāṃsakas, who hold the view that the Veda is authorless, cannot secure the authoritativeness of the Veda and the correctness of our cognition of Vedic information.

Nyāya logicians, on the other hand, who presuppose the theory of *parataḥprāmāṇya* or extrinsic validity and the existence of the author of the Veda, are able to prove the authoritativeness of the Veda. For, according to this theory, cognition in general requires validation through an external evidence (*para*). Vedic information has to be examined and proved to be true by inference (*anumāna*). The Veda is reliable, because it is taught by a reliable person (*āptoktatvāt*), i.e. God. Thus only Nyāya science can 'protect the authoritativeness of the Veda' (*vedaprāmāṇyarakṣā*).

The Nyāya teaching taught by Akṣapāda is variously called: *Nyāyavistara* is a common name. It is also called *tarka* and *ānvīkṣikī* in the enumeration of the fourteen sciences and of the four sciences (*vidyā*) respectively. Among the well-known *ṣaṭtarka*s or the six systems of philosophy of Sāṅkhya theorists, Jainas, Buddhists, Cārvākas, Vaiśeṣikas and Naiyāyikas, only Nyāya can be the *tarka* enumerated among the fourteen sciences.

Six systems of philosophy (*ṣaṭtarka*)

1	Sāṅkhya
2	Ārhata
3	Bauddha
4	Cārvāka
5	Vaiśeṣika
6	Naiyāyika

This *tarka* is to take the role of protecting authoritativeness of the Veda by means of inference. Sāṅkhya theorists and Jaina monks, however, are not qualified for this heavy task. Buddhists, though being proud of their skillfulness in inference, do not fit for this role because they oppose the Veda. Wretched Cārvākas are out of question, because they are mere objectors (*pūrvapakṣin*) and do not have their own established doctrines (*siddhānta*). Vaiśeṣikas, on the other hand, are attendants of Naiyāyikas and do not need to be counted separately. Thus Nyāya can be regarded as identical to the *tarka* enumerated among the fourteen sciences.

As for the *ānvīkṣikī* enumerated among the four sciences, its etymological meaning 'a teaching that expounds inferences' fits Nyāya (§ 4.3). Therefore the *ānvīkṣikī* must be identical with Nyāya. Thus, by identifying the *nyāyavistara* with the *tarka* and the *ānvīkṣikī*, Jayanta succeeds in locating Nyāya in the Veda-centered map of sciences, also with the help of authoritative statements, and in demonstrating the usefulness and unique role of logic that protects the authoritativeness of the Veda.

Consulted editions and manuscripts and abbreviations

For the present edition I have consulted two published editions, including variants reported in their footnotes and endnotes, and six manuscripts including three paper manuscripts written in the Śāradā script.

V *The Nyāyamañjarī* of *Jayanta Bhaṭṭa*. 2 parts. Ed. Gaṅgādhara Śāstrī Tailaṅga. Vizianagaram Sanskrit Series, No. 10. Benares: E.J. Lazarus & Co., 1895, 1896. [This is the first published edition of the *Nyāyamañjarī* based on two manuscripts. One of them is an old birch bark manuscript written in the Śāradā script dated *śāke* 1394 according to the introduction (*bhūmikā*).]

V^{fn} Variants reported in V's footnotes.

M *Nyāyamañjarī* of *Jayantabhaṭṭa* with *Ṭippaṇī* —*Nyāyasaurabha by the Editor*. Ed. K.S. Varadācārya. 2 vols. Mysore: Oriental Research Institute, 1969, 1983. [M reports in footnotes variant readings of a previous edition (*mudritakośa*) designated as *kha*. Because they accord with readings of V (probably via S), I do not separately report them. But in some case(s) there might be confusion with other manuscripts such as *ka*. For *sthitavākyā*, a variant for the adopted reading *sthitavedavākyā* (Mysore edition, I 6.13) reported in M as *kha*-variant is found neither in V nor S.]

M^{ka} Variants reported in M as *ka*, a paper manuscript preserved in the Oriental Research Institute, Mysore, according to the *prastāvanā* of the first volume.

M^{en} Variants of the Allahabad manuscript (=A_1) mixed with the

editor's own corrections reported in the endnotes of the first volume.

A_1 A manuscript preserved in the Ganganatha Jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Allahabad, No. 833/52. Devanāgarī. Paper. Complete. 660 folios. ff. 1v1-5r4. Begins: *śrīgaṇeśāya namaḥ oṃ*.

B_1 A manuscript preserved in the Banaras Hindu University, S. No. 3C/2435, Accn. No. C1015. Kashmirian Devanāgarī. Paper. Incomplete. Folio 1 is missing in my photocopy. ff. 2r1-2v8. Folio 2r1 begins *ti na gaṇyate* ..., which corresponds to NM I 7.3 in the Mysore edition. [I thank Dr. Shinya Moriyama for obtaining on my behalf a copy of this manuscript from the library.]

G_1 A manuscript preserved in the Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen. Cod. Ms. Sanskr, Mu. I, 95. Śāradā. Paper. Incomplete. ff. 1v2-4r5. Begins: *oṃ svasti śrīgaṇeśāya sarvavighnadhvaṃsine namaḥ // oṃ namo viṣṇave oṃ*.

G_2 A manuscript preserved in the Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen. Cod. Ms. Sanskr, Mu. II, 26. Śāradā. Paper. Incomplete. ff. 1v4-5v18. Begins: *svasti/* oṃ namo *gaṇapataye/ oṃ śrīśāradācaraṇakamalebhyo namaḥ/ oṃ namaḥ śrīparameśvarāya kṣityādikartre/ oṃ namaḥ śśrīmahātripurasundaryai // oṃ*.

K_1 A manuscript preserved in the Malayalam Department of the University of Calicut, No. 2602. Malayalam script. Palm leaf. 177 folios. Incomplete. ff. 0r1-1v9. Begins: *hariḥ śrīmahāgaṇapataye namaḥ*. [I thank Dr. Dominic Goodall and Mr. S.A.S. Sarma for kindly making accessible to me their photographs of this

manuscript.]

L_1 A manuscript preserved in the Akhila Bharatiya Sanskrit Parishad, Lucknow, Serial No. 27E, Access No. 2381. Śāradā script. Paper. 138 folios. Incomplete. ff. 1v2-3v4. Begins: *svasti oṃ namaḥ sarasvatyai śrīśāradāyai namaḥ oṃ śrīgaṇeśāya namaḥ śreyase oṃ*.

Other editions not consulted

The following is the list of other published editions that I have not consulted for the present edition.

S *Nyāyamañjarī of Jayantabhatta.* 2 parts. Ed. Sūrya Nārāyaṇa Śukla. Kashi Sanskrit Series, No. 106. Benares: Jaya Krshna Das Haridas Gupta, 1934, 1936.

S_2 *Nyāyamañjarī of Jayantabhatta.* 2 parts. Ed. Sūrya Nārāyaṇa Śukla (Part I), Sūrya Nārāyaṇa Śukla and A. Madhvācārya Ādya (Part II). Kashi Sanskrit Series, No. 106. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1971, 1969. [This is the second edition of S and almost the same as the first edition except for some mistakes newly added.]

N *Jayanta Bhaṭṭa's Nyāyamañjarī with Gujarati Translation.* 5 volumes. Ed. Nagin J. Shah. Ahmedabad: L. D. Institute of Indology, 1975, 1978, 1984, 1989, 1992.

G *Nyāyamañjarī of Jayanta Bhaṭṭa with the Commentary of Granthibhaṅga by Cakradhara.* 3 parts. Ed. Gaurinath Sastri. Varanasi: Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya, 1982, 1983, 1984.

As I discussed in Kataoka [2004b], they are based on V or M, either directly or indirectly, without consulting by themselves any additional manuscripts. Therefore they have no independent value for the present attempt of text-critique. There is an interesting case in the present edited portion, too, that illustrates their reliance on the first published edition V.

trayyānvīkṣikyoś ca tatra nirdeśāt tāś caturdaśaiva vidyāḥ] $A_1B_1G_1G_2K_1L_1$; *trayyānvīkṣikyoś ca tatra nirdeśāc caturdaśaiva vidyāḥ* GMNVSS^2

All the manuscripts that I have consulted have *tāś*. But it is unanimously missing in all the published editions. It is more likely that V's reading, which may be a simple mistake rather than the actual reading of V's two manuscripts, has been inherited by the following editions.

A recently published Hindi translation by Siddheśvara Bhaṭṭ and Śaśiprabhā Kumār (Delhi: Vidyānidhi Prakāśan, 2001) contains a Sanskrit text, too. According to the introduction (*prākkathana*), four editions, i.e. M, N, S^2 and G, 'came into sight'. It seems that the text mainly follows N. See, for example, the following case. (The edition is designated as H.)

tatra dṛṣṭe viṣaye suciraprarūḍhavṛddhavyavahāra-] M
tasya dṛṣṭe viṣayeruciḥ prarūḍhavṛddhavyavahāra-] GS^{2}V
yasya dṛṣṭe viṣaye ruciḥ tasya prarūḍhavṛddhavyavahāra-] HN

N's reading does not have any support from mss. This seems to be an independent conjecture by the editor, Nagin Shah. H must have blindly followed it without consideration. Furthermore, it is to be noted that H's Hindi translation, not only with regard to its contents but also its division of paragraphs, is akin to N's Gujarati translation.

Conventions used in the present edition

There are three layers on each page except for the pages on which the second is not necessary. The first layer gives the edited text. The division into sections and paragraphs is mine. Numbers and Sanskrit subtitles in brackets are given in the beginning of each section, subsection, subsubsection and so on according to the structure of the text in order to clarify the context and correlate the present edition with the future translation. The punctuation, using *daṇḍa*s and commas, is mine.

The second layer shows quoted or parallel passages of Jayanta's predecessors as well as Jayanta's *Nyāyamañjarī* itself; cross-references inside the text are also reported here; testimonia found in Cakradhara's commentary *Nyāyamañjarīgranthibhaṅga* are included in this apparatus.

The third layer is the critical apparatus for variants. The critical apparatus is positive: each reading is repeated after the line number in the edition and followed by a lemma sign ']'. This is followed by the siglum of editions and manuscripts which have the accepted reading. After semi-colon the variant is given with the siglum of the edition/manuscript. For example:

-śvarya-] $MVA_1G_1G_2K_1$; *-śvaryai-* L_1

This means that M and V and four manuscript $A_1G_1G_2K_1$ have the accepted reading *-śvarya-*, while one manuscript L_1 has the variant *-śvaryai-*.

I have not reported the punctuation and non-substantive variants of the editions and manuscripts, e.g. the non-application of sandhi or common orthographic variants such as gemination or degemination of consonants after or before semi-vowels, and the exchange of *anusvāraḥ* and homorganic nasals. However I reproduce them when a reading of an edition or a manuscript is quoted as a substantive variant. For this convention I follow Isaacson [2002:155]. See also my previous editions.

Other abbreviations

ac	Readings before correction (*ante correctionem*).
pc	Readings after correction (*post correctionem*).
(eyeskip)	The variant is caused by eyeskip.
(unmetrical)	The variant reading is unmetrical.
em.	Emendation by the editor.
om.	Omission of the reading.
×...×	The passage in question is cancelled with marks in both ends.
+++	Lacuna. The number of this mark approximately corresponds to the number of missing letters. For example,“ +++ ”indicates that three letters are missing.

Acknowledgment

I thank Dr. Shinya Moriyama, Dr. Dominic Goodall and Mr. S.A.S. Sarma for their help in obtaining copies of manuscripts. I am indebted to the following libraries and institutes for giving me permission to consult manuscripts: the Ganganatha Jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Allahabad; the Central Library of Banaras Hindu University, Varanasi; the Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen; the Malayalam Department of the University of Calicut; the Akhila Bharatiya Sanskrit Parishad, Lucknow. Last but not least I am much obliged to Prof. Dr. Harunaga Isaacson for his comments on my final draft.
(The present research is supported by the Grant-in-Aid for young Scientists (B))

Reference

Āgamaḍambara: *Much Ado About Religion by Bhaṭṭa Jayanta*. Ed. Csaba Dezső. New York University Press and the JJC Foundation, 2005

Kauṭilīyārthaśāstra: *The Kauṭilīya Arthaśāstra*. Part I. Ed. R.P. Kangle. Bombay: University of Bombay, 1960.

Jaiminīyasūtrārthasaṅgraha: *Jaiminīyasūtrārthasaṅgrahaḥ Ṛṣiputraparameśvaraviracitaḥ*. Ed. P.K. Nārāyaṇapillai. Anantaśayana: Bhāskarākhyamudrālaya, 1951.

Tattvasaṃgraha: *Tattvasangraha of Ācārya Shāntarakṣita with the Commentary Pañjikā of Shri Kamalashīla*. Vol. 2. Ed. Swami Dwarikadas Shastri. Varanasi: Bauddha Bharati, 1982.

Tantravārttika: See *Śābarabhāṣya.*

Tārkikarakṣā: *Tārkikarakṣā Śrīmadācāryavaradarājaviracitā*. Ed. Vindhyeśvarī Prasāda Dvivedī. Reprint from the Pandit. Vārāṇasī, 1903.

Nyāyabhāṣya: *Gautamīyanyāyadarśana with Bhāṣya of Vātsyāyana*. Ed. Anantalal Thakur. New Delhi: Indian Council of Philosophical Research, 1997.

Nyāyabhūṣaṇa: *Nyāyabhūṣaṇam*. Ed. Svāmī Yogīndrānanda. Vārāṇasī: Ṣaḍdarśana Prakāśana Pratiṣṭhāna, 1968.

Nyāyamañjarī: See the Mysore edition (M).

Nyāyamañjarīgranthibhaṅga: *Nyāyamañjarīgranthibhaṅga*. Ed. Nagin J. Shah. Ahmedabad: L.D. Institute of Indology, 1972.

Nyāyavārttikatātparyaṭīkā: *Nyāyavārttikatātparyaṭīkā of Vācaspatimiśra*. Ed. Anantalal Thakur. New Delhi: Indian Council of Philosophical Research, 1996.

Nyāyasūtra: See *Nyāyabhāṣya.*

Prakaraṇapañcikā: *Prakaraṇa Pañcikā of Śrī Śālikanātha Miśra with Nyāya-siddhi*. Ed. A. Subrahmaṇya Śāstrī. Kāśī: Banaras Hindu University, 1961.

Mahābhārata: *The Mahābhārata*. Ed. V.S. Sukthankar et al. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1927-59.

Yājñavalkyasmṛti *Yâjñavalkyasmriti or the Institutes of Yajnavalkya*. Ed. Bapu Shastri Moghe. Bombay: Janârdan Mahâdev Gurjar, 1892.

Viṣṇupurāṇa: *Vishnu-Purana with Two Commentaries* (*Vishnucitti and Atmaprakasa*). Bombay: Sri Venkatesvara Press, 1911.

Śābarabhāṣya: *Śrīmajjaiminipraṇītaṃ Mīmāṃsādarśanam*. Eḍ Subbāśāstrī. 6 bhāgas. Poona: Ānandāśramamudraṇālaya, 1929-34.

Ślokavārttika: *Ślokavārttikavyākhyā Tātparyaṭīkā of Uṃveka Bhaṭṭa*. Ed. S.K. Rāmanātha Śāstrī. Rev. K. Kunjuni Raja & R. Thangaswamy. Madras: University of Madras, [2]1971

Ślokavārttikavyākhyā Tātparyaṭīkā: *See Ślokavārttika.*

Svaditaṅkaraṇī: *Vidhivivekaḥ of Maṇḍanamiśra with Commentary, Nyāyakaṇikā, of Vācaspatimiśraḥ, and Super-commentaries, Juṣadhvaṅkaraṇī and Svaditaṅkaraṇī, of Parameśvaraḥ, Critical and Annotated Edition: the Pūrvapakṣaḥ*. Ed. Elliot M. Stern. 3 parts. Dissertation submitted to the University of Pennsylvania, 1988.

Harṣacarita: *The Harshacarita of Bāṇabhaṭṭa*. Ed. P.V. Kane. Delhi: Motilal Banarsidass, 1986.

Frauwallner, Erich

1968 *Materialien zur ältesten Erkenntnislehre der*

Karma-mīmāṃsā. Wien: Hermann Bölaus Nachf.

Isaacson, Harunaga

2002 "Ratnākaraśānti's *Bhramaharanāma Hevajrasādhana*: Critical Edition (Studies in Ratnākaraśānti's tantric works III)." *Journal of the International College for Advanced Buddhist Studies*, 5, 2002.

Harikai, Kunio

2002 "Baramon Kyōgaku no Konkyo tositeno Sei to Zoku― Tantravārttika Seidenshō Wayaku Kenkyū (2)―." *Nishinihon Shūkyōgaku Zasshi*, 24, 80-95.

Kataoka, Kei

2003 "Critical Edition of the *Vijñānādvaitavāda* Section of Bhaṭṭa Jayanta's *Nyāyamañjarī*." The *Memoirs of the Institute of Oriental Culture*, 144, 115-155.

2004a *Koten Indo no Saishiki Kōiron*. Tokyo: Sankibō Press.

2004b "Critical Edition of the *Āgamaprāmāṇya* Section of Bhaṭṭa Jayanta's *Nyāyamañjarī*." *The Memoirs of the Institute of Oriental Culture*, 146, 131-175.

2005 "Critical Edition of the *Īśvarasiddhi* Section of Bhaṭṭa Jayanta's *Nyāyamañjarī*." *The Memoirs of the Institute of Oriental Culture*, 148, 57-110.

2006a "Jayanta no Yuishiki hihan― *Nyāyamañjarī* 'Ninshiki Ichigenron Hihan' Wayaku―." [Jayanta's Critique of *Vijñaptimātratā:* An Annotated Translation of the *Vijñānādvaitavāda* Section of the *Nyāyamañjarī*.] *Tetsugaku Nenpō* (Faculty of Letters, Kyushu University), 65, 39-85.

2006b "Bhaṭṭa Jayanta on the Purpose of Nyāya." *Minami Asia Koten-gaku* (*South Asian Classical Studies*), 1, 147-174.

2006c "Was Bhaṭṭa Jayanta a Paippalādin?" Forthcoming in *The Atharvaveda* and its *Paippalādaśākhā. Historical and Philological Papers on a Vedic Tradition*. Ed. A. Griffiths & A. Schmiedchen.

(Indologica Halensis) Aachen: Shaker Verlag.
Mehendale, M.A.
2001 "Interpolations in the Mahābhārata." *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute,* 82, 193-212.

Synopsis

1 prastāvanā
1.1 namaskāraḥ
1.2 āśīrvādaḥ
1.3 nūtanavivṛter āvaśyakatā
2 śāstrasya puruṣārthopayogitvam
3 caturdaśavidyāsthānoddeśaḥ
3.1 sākṣātpuruṣārthasādhanopadeśīni
3.1.1 catvāro vedāḥ
3.1.2 dharmaśāstram
3.1.3 itihāsapurāṇe
3.1.4 upasaṃhāraḥ
3.2 paraṃparayā puruṣārthasādhanopayogīni
3.2.1 ṣaḍaṅgāni
3.2.2 mīmāṃsā
3.2.3 nyāyavistaraḥ
4 caturdaśānāṃ śāstrāṇāṃ vidyāsthānatvam
4.1 tatra yuktyāgamau
4.2 Ṣaṭtarkyāṃ katamat tarkanyāyavistaraśabdābhidheyam
4.2.1 sāṅkhyārhatāḥ
4.2.2 bauddhāḥ
4.2.3 cārvākāḥ
4.2.4 vaiśeṣikanaiyāyikāḥ
4.3 ānvīkṣikīśabdavyutpattiḥ
4.4 saṅkhyābhedasamanvayaḥ

5 vedaprāmāṇyarakṣāhetubhūtanyāyaśāstrārambhasaphalatā
5.1 nyāyamīmāṃsayoḥ prasthānabhedaḥ
5.2 vidyādikālaḥ
5.3 adhikāripuruṣabhedaḥ
5.4 akṣapādapraṇītaśāstrasaphalatā

न्यायमञ्जरी।
शास्त्रारम्भः।

[1 प्रस्तावना]
[1.1 नमस्कारः]

नमः शाश्वतिकानन्दज्ञानैश्वर्यमयात्मने।
संकल्पसफलब्रह्मस्तम्भारम्भाय शम्भवे॥ १
नमामि यामिनीनाथलेखालंकृतकुन्तलाम्।
भवानीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम्॥ २
सुरासुरशिरोरत्नमरीचिखचिताङ्घ्रये।
विघ्नान्धकारसूर्याय गणाधिपतये नमः॥ ३

---

3 नमः ··· शम्भवे] Cf. the opening verse of the *Harṣacarita*: **नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बिचन्द्रचामरचारवे। त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शम्भवे॥** (I thank Prof. H. Isaacson for this reference.); see also *Nyāyamañjarī* II 718.9–10: **नमश्शशिकलाकोटिकल्प्यमानाङ्कुरश्रिये। प्रपन्नजनसंकल्पकल्पवृक्षाय शम्भवे॥**
4 °ब्रह्मस्तम्भा°] This reading is strongly supported by the opening verse of the *Harṣacarita*, which Jayanta clearly models here. Later Jayanta uses a similar expression **मूलस्तम्भ°** in section 3.2.3. But cf. *Nyāyamañjarīgranthibhaṅga* 1.18–19: **[ब्रह्म]ण आरभ्य स्तम्बपर्यन्तश्चतुर्दशविधो भूतग्रामो ब्रह्मस्तम्बः।**; Cakradhara's interpretation, however, seems secondary. (I thank Prof. H. Isaacson for the relevant information.)

---

3 °श्वर्य°] $MVA_1G_1G_2K_1$; **°श्वर्यै°** L_1 **4 °स्तम्भा°**] VA_1G_1 ; **°स्तम्बा°** $MG_2K_1L_1$ **5 °कुन्तलाम्**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1$; **°कुण्डलाम्** M^{ka} **6 °पनिर्वापणसुधानदीम्**] $MVA_1G_1G_2L_1$; +++++++++ K_1 **7 सुरासुर°**] $MVG_1G_2L_1$; **सरासर°** A_1 ; ++**सुर°** K_1 **8 विघ्नान्धका°**] $MVG_1G_2K_1^{pc}L_1$; **विघ्नांकधा°** A_1 ; **विघ्नान्तका°** K_1^{ac}

[1.2 आशीर्वादः]

जयन्ति पुरजिद्दत्तसाधुवादपवित्रिताः ।
निधानं न्यायरत्नानामक्षपादमुनेर्गिरः॥ ४
अक्षपादमताम्भोधिपरिमर्षरसोत्सुकाम् ।
विगाहन्तामिमां सन्तः प्रसरन्तीं सरस्वतीम्॥ ५

[1.3 नूतनविवृतेरावश्यकता]

नानागुणरसास्वादखिन्नापि विदुषां मतिः ।
आलोकमात्रकेणेममनुगृह्णातु नः श्रमम्॥ ६
न्यायौषधिवनेभ्यो ऽयमाहृतः परमो रसः ।
इदमान्वीक्षिकीक्षीरान्नवनीतमिवोद्धृतम्॥ ७
कुतो वा नूतनं वस्तु वयमुत्प्रेक्षितुं क्षमाः ।
वचोविन्यासवैचित्र्यमात्रमत्र विचार्यताम्॥ ८
तैरेव कुसुमैः पूर्वमसकृत्कृतशेखराः ।
अपूर्वरचने दाम्नि दधत्येव कुतूहलम्॥ ९
यद्वा निर्गुणमप्यर्थमभिनन्दन्ति साधवः ।
प्रणयिप्रार्थनाभङ्गसंविधानमशिक्षिताः॥ १०

---

16 °संविधानम°] But cf. *Nyāyamañjarīgranthibhaṅga* 3.16: संविधानामशिक्षिता इति

---

2 पुरजिद्द°] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; पुरभिद्द° $\mathrm{K_1}$ **3 निधानन्**] $\mathrm{K_1}$; निदानं $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$ **4 °परिमर्ष°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; °परिशर्म° $\mathrm{M^{ka}}$; °परामर्श° $\mathrm{K_1}$ **4 °त्सुकाम्**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; °त्सकां $\mathrm{A_1}$ **7 °गुणरसा°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; °रसगुणा° $\mathrm{K_1}$ **8 °मात्रकेणे°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2K_1}$; °मात्रकेने° $\mathrm{L_1}$ **10 °न्वीक्षिकी°**] $\mathrm{VA_1G_1G_2K_1L_1}$; °न्वीक्षकी° M **10 °क्षीरान्न°**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; °क्षीसान्न° $\mathrm{A_1}$ **10 °द्धृतम्**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; °द्धृतं $\mathrm{A_1}$ **11 वस्तु**] $\mathrm{MVG_1^{pc}G_2K_1L_1}$; वस्त $\mathrm{A_1}$; om. $\mathrm{G_1^{ac}}$(unmetrical) **12 °विन्यास°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2^{pc}K_1L_1}$; °विलास° $\mathrm{G_2^{ac}}$ **12 °मत्र**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2K_1L_1}$; °मेतत् $\mathrm{M^{ka}}$ **12 विचार्यताम्**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; विभाव्यतां $\mathrm{K_1}$ **13 कुसुमैः**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; कुसमैः $\mathrm{A_1}$ **15 निर्गुण°**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; निर्गण° $\mathrm{A_1}$ **16 °संविधानम°**] $\mathrm{MA_1G_1G_2K_1L_1}$; °संविधानाम° V

तदियं वाङ्मयोद्यानलीलाविहरणोद्यतैः।
विदग्धैः क्रियतां कर्णे चिराय न्यायमञ्जरी॥ ११
अक्षपादप्रणीतो हि विततो न्यायपादपः।
सान्द्रामृतरसस्यन्दफलसन्दर्भनिर्भरः॥ १२
वयं मृदुपरिस्पन्दास्तदारोहणपङ्गवः।
न तद्विभूतिप्राग्भारमालोकयितुमप्यलम्॥ १३
तदेकदेशलेशे तु कृतो ऽयं विवृतिश्रमः।
तमेव चानुगृह्णन्तु सन्तः प्रणयिवत्सलाः॥ १४
असंख्यैरपि नात्मीयैरल्पैरपि परस्थितैः।
गुणैः सन्तः प्रहृष्यन्ति चित्रमेषां विचेष्टितम्॥ १५
परमार्थभावनाक्रमसमुन्मिषत्पुलकलाञ्छितकपोलम्।
स्वकृतीः प्रकाशयन्तः पश्यन्ति सतां मुखं धन्याः॥ १६

---

7 तदेकदेशलेशे ··· विवृतिश्रमः] Cf. *Nyāyamañjarī* I 30.8–9: **अस्माभिस्तु लक्षणसूत्राण्येव व्याख्यास्यन्ते।**

---

1 तदि°] $MVG_2K_1L_1$; **यदि°** A_1G_1 **3 विततो**] $MVA_1G_1G_2K_1$; **वितत्य°** L_1 **4 °स्यन्दफल°**] $MVA_1^{pc}G_1G_2L_1$; **°स्यंदफलेशे तु कृतो यं** A_1^{ac}(unmetrical) ; **°स्यन्दिफल°** K_1 **6 न त°**] $MVA_1G_1G_2^{pc}K_1L_1$; **त°** G_2^{ac}(unmetrical) **7 विवृति°**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **विवृत°** L_1^{ac} **8 प्रणयि°**] $M^{en}A_1G_1K_1$; **प्रणय°** MVG_2L_1 **10 विचेष्टितम्**] $MVG_1G_2K_1L_1$; **हि चेष्टितं** $M^{en}A_1$ **11 परमा°**] $MVA_1G_1G_2L_1$; **सरमा°** K_1 **11 °भावना°**] $VA_1G_1G_2K_1L_1$; **°मावना°** M; **°दावना°** V^{fn} **11 °त्पुलक°**] $MVA_1G_1G_2L_1$; **°त्पुळक°** K_1

[2 शास्त्रस्य पुरुषार्थोपयोगित्वम्]

इह प्रेक्षापूर्वकारिणः पुरुषार्थसंपदमभिवाञ्छन्तस्तत्साधनाधिगमोपायमन्तरेण तदवाप्तिममन्यमानास्तदुपायावगमनिमित्तमेव प्रथममन्वेषन्ते। दृष्टादृष्टभेदेन च द्विविधः पुरुषार्थस्य पन्थाः। तत्र दृष्टे विषये सुचिरप्ररूढवृद्धव्यवहारसिद्धान्वयव्यतिरेकाधिगतसाधनभावे भोजनादावनपेक्षितशास्त्रस्यैव भवति प्रवृत्तिः। न हि “मलिनः स्नायात्” “बुभुक्षितो ऽश्नीयात्” इति शास्त्रमुपयुज्यते।

अदृष्टे तु स्वर्गापवर्गमार्गे नैसर्गिकमोहान्धतमसविलुप्तालोकस्य लोकस्य शास्त्रमेव प्रकाशः। तदेव सकलसदुपायदर्शने दिव्यं चक्षु-

---

4 दृष्टादृष्टभेदेन ··· पन्थाः] Cf. *Tantravārttika* ad 1.3.2 (166.27–28), Harikai [2002:82]: **तत्र यावद्धर्ममोक्षसंबन्धि तद्वेदप्रभवम्। यत्त्वर्थसुखविषयं तल्लोकव्यवहारपूर्वकमिति विवेक्तव्यम्।**; *Tantravārttika* ad 1.3.2 (168.20–22), Harikai [2002:93]: **सर्वत्र च यत्र कालान्तरफलत्वादिदानीमनुभवासंभवः, तत्र श्रुतिमूलता। सांदृष्टिकफले तु वृश्चिकविद्यादौ पुरुषान्तरे व्यवहारदर्शनादेव प्रामाण्यमिति विवेकसिद्धिः।**

7 “मलिनः स्नायात्” “बुभुक्षितो ऽश्नीयात्” इति] Cf. *Śābarabhāṣya* ad 11.1.1 (2099.3): **यथा मलिनः स्नायात्, बुभुक्षितो ऽश्नीयादिति।**

9 शास्त्रमेव प्रकाशः] Cf. *Ślokavārttika codanā* vv. 95cd–96a: **तस्मादालोकवद्वेदे सर्वसाधारणे सति। नैवं विप्रतिपत्तव्यम्**; *Tattvasaṃgraha śruti* v. 2350 (most probably quoted from Kumārila’s *Bṛhaṭṭīkā*): **तस्मादालोकवद्वेदे सर्व-**

---

2 इह] $MVA_1G_1G_2L_1$; **इह हि** K_1 **2 °कारिणः**] $MVA_1G_1G_2L_1$; **°कारिणः पुरुषाः** K_1 **3 °वगम°**] $MA_1G_1G_2L_1$; **°वगत°** V ; **°धिगम°** K_1 **3 °निमित्त°**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **°नियम°** L_1^{ac} **4 च द्विविधः**] $MA_1G_1G_2L_1$; **च तद्विविधिः** V ; **द्विविधः** K_1 **4 पुरुषार्थस्य**] $MVG_1G_2K_1L_1$; **पुरुषस्य** $M^{en}A_1$ **4 तत्र**] $MG_2K_1L_1$; **तस्य** VA_1G_1 **5 सुचिर°**] $MA_1G_1G_2K_1L_1$; **रुचिः** V **6 °साधनभावे**] $MVA_1^{pc}G_1G_2L_1$; **°साधनभावेदेन च द्विविधः पुरुषस्** A_1^{ac} ; **°साध्यसाधनभावे** K_1 **7 बुभुक्षितो**] $M^{en}A_1G_2K_1L_1$; **बुभुक्षितो वा** MVG_1 **8 तु**] $MVA_1G_1G_2L_1$; om. K_1 **8 °मार्गे**] $M^{en}A_1G_2K_1^{pc}L_1$; **°मात्रे** MVG_1 ; **°मोर्गे** K_1^{ac} **8 °विलुप्ता°**] $MVG_1G_2K_1L_1$; **°विक्षुप्ता°** A_1 **9 °स्य लोकस्य**] $MVA_1G_1G_2K_1^{pc}L_1$; **°स्य** K_1^{ac}

रस्मदादेः, न योगिनामिव योगसमाधिजज्ञानाद्युपायान्तरमपीति। तस्मादस्मदादिभिः शास्त्रमेवाधिगन्तव्यम्।

[3 चतुर्दशविद्यास्थानोद्देशः]

तच्च चतुर्दशविधम्, यानि विद्वांसश्चतुर्दश विद्यास्थानान्याचक्षते।

[3.1 साक्षात्पुरुषार्थसाधनोपदेशीनि]

[3.1.1 चत्वारो वेदाः]

तत्र वेदाश्चत्वारः। प्रथमो ऽथर्ववेदः, द्वितीय ऋग्वेदः, तृतीयो यजुर्वेदः, चतुर्थः सामवेदः। त एते चत्वारो वेदास्तावत्साक्षादे-

---

लौकिकचक्षुषि। उलूकवत्प्रतीघातः किलान्येषामधर्मजः॥

1 दिव्यं चक्षुर॰] Cf. *Ślokavārttika pratijñā* v. 1: **विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदीदिव्यचक्षुषे। श्रेयःप्राप्तिनिमित्ताय नमः सोमार्धधारिणे॥**

1 योगिनामिव] Cf. *Nyāyamañjarī* I 271.8–9: **अग्निहोत्रादिक्रियाणां स्वर्गादिफलतां ज्ञास्यन्ति योगिनः**; *Nyāyamañjarī* I 632.18–19, Kataoka [2004b:207.8–9]: **योगिप्रत्यक्षमपि धर्मग्रहणनिपुणमस्मदादिप्रत्यक्षविलक्षणं प्रत्यक्षलक्षणे समर्थितमेव।**

4 ॰श्चतुर्दश विद्यास्थानान्या॰] Cf. *Tantravārttika* ad 1.3.6 (201.23–25): **परिमितान्येव (परिमितान्येव] cor.; परमितान्येव ed.) हि चतुर्दशाष्टादश वा विद्यास्थानानि धर्मप्रमाणत्वेन शिष्टैः परिगृहीतानि वेदोपवेदाङ्गोपाङ्गाष्टादशधर्मसंहितापुराणशास्त्रशिक्षादण्डनीतिसंज्ञकानि, न च तेषां मध्ये बौद्धार्हतादिग्रन्थाः स्मृता गृहीता वा।**

7 प्रथमो ऽथर्ववेदः] For Jayanta's unique view on the *Atharvaveda*, see *Nyāyamañjarī* I 614.6–629.15; also see Kataoka [2006c].

---

1 योगिनामिव] $MVA_1G_1K_1L_1$; **योगिनामेव** G_2 **1 ॰नाद्युपा॰**] $MVA_1G_1G_2L_1$; **॰नाभ्युपा॰** M^{ka}; **॰नमुपा॰** K_1 **2 ॰स्मदादिभिः**] $A_1G_2K_1L_1$; **॰स्मदादेः** MVG_1 **2 ॰धिगन्तव्यम्**] $MVA_1G_2L_1$; **॰वगन्तव्यम्** G_1K_1 **4 तच्च**] $MVG_1K_1L_1$; **तच्** A_1G_2 **4 चतुर्दशविधम्**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1$; **चतुर्विधं** M^{ka} **4 ॰स्थाना॰**] $MVG_1G_2K_1L_1$; **॰स्थांना॰** A_1 **8 यजुर्वेदः**] $MVG_1G_2K_1L_1$; **यंजुर्वेदः** A_1 **8 त एते**] $M^{en}A_1^{pc}G_2K_1L_1$; **एते** MVG_1; **त एदते** A_1^{ac} **8 वेदास्तावत्सा॰**] $M^{en}A_1G_2K_1L_1$; **वेदाः सा॰** MVG_1

व पुरुषार्थसाधनोपदेशस्वभावाः, “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” “आत्मा ज्ञातव्यः” इत्यादिश्रुतेः।

[3.1.2 धर्मशास्त्रम्]

स्मृतिशास्त्रमपि मन्वाद्युपनिबद्धमष्टकाशिखाकर्मप्रपाप्रवर्तनादिपुरुषार्थसाधनोपदेश्येव दृश्यते। अश्रूयमाणफलानामपि कर्मणां फलवत्ता विधिवृत्तपरीक्षायां वक्ष्यते। सर्वो हि शास्त्रार्थः पुरुषार्थपर्यवसायी, न स्वरूपनिष्ठ इति।

---

4 स्मृतिशास्त्रमपि ⋯ दृश्यते] Cf. *Nyāyamañjarī* I 630.6–7: **मन्वादिप्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वेदवत्तदर्थानुप्रविष्टविशिष्टकर्मोपदेशीनि प्रमाणमेव।**
4 °मष्टकाशिखाकर्मप्रपाप्रवर्तनादि°] Cf. *Śābarabhāṣya* ad 1.3.1 (159.12–160.2): **यथा “अष्टकाः कर्तव्याः”, “गुरुरनुगन्तव्यः”, “तडागं खनितव्यम्”, “प्रपा प्रवर्तयितव्या”, “शिखाकर्म कर्तव्यम्” इत्येवमादयः।**
6 वक्ष्यते] *Nyāyamañjarī* II 128.12–17: **ननु कामनाधिकारे स्वर्गः श्रूयते, नित्याधिकारे त्वसौ न श्रूयते। अश्रूयमाणः कस्यानुरोधेन कल्प्यते। विधेरेवेति ब्रूमः। स्वर्गेण श्रुतेनापि किं करिष्यति, यद्यसौ विधिना नापेक्ष्येत। “घृतकुल्या अस्य भवन्ति” इत्यादिवदश्रुतो ऽपि चासौ विधिनाकृष्यत एव। तस्माद्विधिरेवात्र प्रमाणम्, न श्रवणाश्रवणे—इति काम्यवन्नित्ये ऽपि फलमभ्युपगन्तव्यम्, न वा क्वचिदपीति।**; cf. also *Nyāyamañjarī* II 118.13–14: **ननु विधेः फलापेक्षा नास्ति चेत्, किं तर्ह्यश्रूयमाणफलेषु विश्वजिदादिषु स्वर्गादि फलं कल्प्यते।**; *Āgamaḍambara* 220.10–11: **विश्वजित्युचितमश्रुतं फलं कल्प्यते किमपि विध्यपेक्षया।**
6 सर्वो हि ⋯ न स्वरूपनिष्ठ इति] Cf. *Ślokavārttika codanā* vv. 260cd–261a: **विधीनां चापि सर्वेषां साक्षाद्व्यवहितो ऽपि वा॥ पुरुषार्थः फलं**; *Ślokavārttikatātparyaṭīkā* 114.20: **अपि च पुरुषार्थपर्यवसायित्वाद्विधेः**

---

1 °भावाः] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; **°भावः** $\mathrm{A_1}$ **4 °शास्त्रमपि**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2K_1L_1}$; **°शास्त्रं** $\mathrm{M^{ka}}$ **4 °शिखाकर्म°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2^{pc}K_1L_1}$; **°शिखा°** $\mathrm{G_2^{ac}}$ **6 फलवत्ता**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; **फलवत्त** $\mathrm{A_1}$ **6 सर्वो**] $\mathrm{MVG_1G_2K_1L_1}$; **सर्वा** $\mathrm{A_1}$ **6 पुरुषार्थ°**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; **फल°** $\mathrm{K_1}$ **7 °पनिष्ठ इति**] $\mathrm{MVA_1G_1G_2L_1}$; **°पनिर्त्थ** $\mathrm{K_1^{ac}}$; **°पनार्त्थ** $\mathrm{K_1^{pc}}$

[3.1.3 इतिहासपुराणे]

इतिहासपुराणाभ्यामप्युपाख्यानादिवर्णनेन वैदिक एवार्थः प्रायेण प्रतन्यते। यथोक्तम्—

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्।
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति॥ इति।

[3.1.4 उपसंहारः]

तदेवं वेदपुराणधर्मशास्त्राणां स्वत एव पुरुषार्थसाधनोपदेशस्वभावत्वाद्विद्यास्थानत्वम्।

---

2 इतिहासपुराणाभ्यामपि ··· प्रतन्यते] Cf. *Nyāyamañjarī* I 634.9–10, Kataoka [2004b:204.6–7]: एतेनेतिहासपुराणप्रामाण्यमपि निर्णीतं वेदितव्यम्। इतिहासपुराणं हि पञ्चमं वेदमाहुः।; *Tantravārttika* ad 1.3.2 (166.28–167.4), Harikai [2002:82]: एषैवेतिहासपुराणयोरप्युपदेशवाक्यानां गतिः। उपाख्यानानि त्वर्थवादेषु व्याख्यातानि। यत्तु पृथिवीविभागकथनं तद्धर्माधर्मसाधनफलोपभोगप्रदेशविवेकाय किंचिद्दर्शनपूर्वकं किंचिद्वेदमूलम्। वंशानुक्रमणमपि ब्राह्मणक्षत्रियजातिगोत्रज्ञानार्थं दर्शनस्मरणमूलम्। देशकालपरिमाणमपि लोकज्योतिःशास्त्रव्यवहारसिद्ध्यर्थं दर्शनगणितसंप्रदायानुमानपूर्वकम्। भाविकथनमपि त्वनादिकालप्रवृत्तयुगस्वभावधर्माधर्मानुष्ठानफलविपाकवैचित्र्यज्ञानद्वारेण वेदमूलम्।
4 इतिहास॰ ··· प्रतरिष्यति] *Mahābhārata* 1.1.204 (see also Mehendale [2002]); quoted again in *Nyāyamañjarī* I 634.11–12, Kataoka [2004b:204.8–9].
7 तदेवं ··· ॰स्थानत्वम्] Cf. *Nyāyamañjarī* I 634.18–20, Kataoka [2004b:203.6–7]: सर्वथा तावद्वेदाश्चत्वारः पुराणं स्मृतिरिति षडिमानि विद्यास्थानानि साक्षात्पुरुषार्थसाधनोपदेशीनि पूर्वोक्तनीत्या प्रमाणम्; *Nyāyamañjarī* I 635.4–5, Kataoka [2004b:202.4–201.1]: तदिमानि चतुर्दश विद्यास्थानानि प्रमाणम्, कानिचित् साक्षादुपदेशीनि कानिचित् तदुपयोगीनि—इति सिद्धम्।

---

2 इतिहास॰ ··· यथोक्तम्] $MVA_1G_1K_1L_1$; om. G_2(eyeskip) **2 ॰पाख्यानादि॰**] $MVA_1G_1K_1L_1$; ॰पाध्याय॰ M^{ka} **2 प्रायेण**] $VG_1K_1L_1$; प्रायः MA_1
5 मामयं] MG_1K_1; ममायं $VA_1G_2L_1$

[3.2 परंपरया पुरुषार्थसाधनोपयोगीनि]

[3.2.1 षडङ्गानि]

अङ्गानि व्याकरणकल्पज्योतिःशिक्षाछन्दोनिरुक्तानि वेदार्थोपयोगिपदादिव्युत्पादनद्वारेण विद्यास्थानत्वं प्रतिपद्यन्ते। तेषामङ्गसमाख्यैव तदनुगामितां प्रकटयति।

---

3 अङ्गानि ··· प्रतिपद्यन्ते] Cf. *Nyāyamañjarī* I 634.20–635.1, Kataoka [2004b:202.1–2]: **व्याकरणादीनि तु षडङ्गान्यङ्गत्वेनैव तदुपयोगीनि, न साक्षाद्धर्मोपदेशीनि।**; *Tantravārttika* ad 1.3.2 (167.4–16), Harikai [2002:83–84]: **अङ्गविद्यानामपि क्रत्वर्थपुरुषार्थप्रतिपादनं लोकवेदपूर्वकत्वेन विवेक्तव्यम्। (१) तत्र शिक्षायां तावद्यद्वर्णकरणस्वरकालादिप्रविभागकथनं तत्प्रत्यक्षपूर्वकम्। यत्तु तथाविज्ञानात्प्रयोगे फलविशेषस्मरणम्, मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वेति च प्रत्यवायस्मृतिः, तद्वेदमूलम्। (२) एवं कल्पसूत्रेष्वर्थवादादिमिश्रशाखान्तरविप्रकीर्णन्यायलभ्यविध्युपसंहारफलमर्थनिरूपणं तत्तत्प्रमाणमङ्गीकृत्य कृतम्। लोकव्यवहारपूर्वकाश्च केचिद्दृत्विगादिव्यवहाराः सुखार्थहेतुत्वेनाश्रिताः। (३) व्याकरणे ऽपि शब्दापशब्दविभागज्ञानं शाखावृक्षादिविभागवत्प्रत्यक्षनिमित्तम्। साधुशब्दप्रयोगात्फलसिद्धिरपशब्देन तु फलवैगुण्यं भवतीति वैदिकम्। (४) छन्दोविचित्यामपि गायत्र्यादिविवेको लोकवेदयोः पूर्ववदेव प्रत्यक्षः। तज्ज्ञानपूर्वकप्रयोगात्तु फलमिति श्रौतम्। तथा चानिष्टं श्रूयते— यो ह वाविदितार्षेयच्छन्दो दैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण यजति याजयति वेत्यादि। (५) ज्योतिःशास्त्रे ऽपि युगपरिवर्तपरिमाणद्वारेण चन्द्रादित्यादिगतिविभागेन तिथिनक्षत्रज्ञानमविच्छिन्नसंप्रदायगणितानुमानमूलं ग्रहसौस्थ्यदौस्थ्यनिमित्तपूर्वकृतशुभाशुभकर्मफलविपाकसूचनं तद्गतशान्त्यादिविधानद्वारेण वेदमूलम्। एतेन सामुद्रवास्तुविद्यादि व्याख्यातम्। ईदृशा वा विधयः सर्वत्रानुमातव्याः।**

---

3 °कल्पज्योतिःशिक्षाछन्दोनिरुक्तानि] $MA_1G_2K_1L_1$; **°ज्योतिःशिक्षाछन्दोनिरुक्तानि** V; **°ज्योतिःशिक्षाछन्दःकल्पनिरुक्तानि** G_1 **4 °स्थानत्वं**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1$; **°स्थानं** M^{ka} **4 °समाख्यैव**] $MVA_1G_2L_1$; **°समाख्ययैव** G_1; **°सामाख्यैव** K_1

[3.2.2 मीमांसा]

विचारमन्तरेणाव्यवस्थितवेदवाक्यार्थानवधारणान् मीमांसा वेदवाक्यार्थविचारात्मिका वेदाख्यस्य करणस्येतिकर्तव्यतारूपमनुभवन्ती विद्यास्थानतां प्रतिपद्यते। तथा च भट्टः —

धर्मे प्रमीयमाणे तु वेदेन करणात्मना।
इतिकर्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यति॥ इति।

अत एव सप्तममङ्गमिति न गण्यते मीमांसा, प्रत्यासन्नत्वेन वेदैकदेशभूतत्वात्। विचारसहायो हि शब्दः स्वार्थे निराकाङ्क्षं प्रबोधयितुं क्षमः।

---

2 विचारमन्तरेणा° ··· °नवधारणा°] *Tantravārttika* ad 1.3.33 (310.18): मीमांसा चापि वेदार्थतत्त्वनिर्णयकारणम्।
3 वेदवाक्यार्थविचारात्मिका] Cf. *Nyāyamañjarī* I 635.2, Kataoka [2004b:202.3]: मीमांसा वेदवाक्यार्थविचारात्मिका; Cf. *Śābarabhāṣya* ad 1.1.1, Frauwallner [1968:10.16]: वेदवाक्यानामनेकविधो विचार इह वर्तिष्यते; *Tantravārttika* ad 2.1.1 (372.9), Kataoka [2004a:62.4]: वेदार्थविचारात्मकत्वात्
5 धर्मे ··· पूरयिष्यति] quoted from Kumārila's lost work *Bṛhaṭṭīkā*. Cf. also *Prakaraṇapañcikā* 404.15-16, *Nyāyavārttikatātparyaṭīkā* 52.7–8, *Tārkikarakṣā* 195.4–5 (ad v. 74), *Svaditaṅkaraṇī* 24.12-13, *Jaiminīyasūtrārthasaṅgraha* 3.6–7, all of which have हि instead of तु.

---

2 °रेणाव्य°] $MVA_1G_1G_2L_1$; °रेण च व्य° K_1 **3 वेदाख्यस्य करणस्ये°**] $M^{en}A_1G_1G_2K_1L_1$; वेदाकरस्ये° MV **3 °नुभवन्ती**] $MA_1G_2L_1$; °नुबिभ्रतीति VG_1; °नुभवन्तीति K_1 **4 प्रतिपद्यते**] $MVA_1G_1G_2L_1$; लभते K_1 **4 तथा च**] MVG_1; तयथा च A_1; यथा च G_2L_1; यथाह K_1 **4 भट्टः**] $MVG_1G_2K_1L_1$; भटः A_1 **5 प्रमीयमाणे**] $MVG_1G_2K_1$; प्रमीयमाने A_1; प्रमेयमाणे L_1 **5 तु**] $MVA_1G_1G_2L_1$; हि K_1 **6 मीमांसा**] $MVG_1G_2K_1L_1$; मीमांस A_1(unmetrical) **6 °यिष्यति॥ इति**] MK_1; °यिष्यति $VA_1G_1G_2L_1$ **7 सप्तम°**] $MVG_1G_2K_1L_1$; समम° A_1 **7 °सन्नत्वेन**] $MVA_1B_1G_1^{pc}G_2K_1L_1$; °सन्नत्वे G_1^{ac} **8 निराकाङ्क्षं प्र°**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; प्र° M^{ka}; निराकाङ्क्षमव° K_1

[3.2.3 न्यायविस्तरः]

न्यायविस्तरस्तु मूलस्तम्भभूतः सर्वविद्यानाम्, वेदप्रामाण्यरक्षाहेतुत्वात्। वेदेषु हि तार्किकरचितकुतर्कविप्लावितप्रामाण्येषु शिथिलितास्थाः कथमिव बहुवित्तव्ययायासादिसाध्यं वेदार्थानुष्ठानमाद्रियेरन्साधवः। किं वा तदानीं स्वामिनि परिम्लाने तदनुयायिना मीमांसादिविद्यास्थानपरिजनेन कृत्यमिति। तस्मादशेषदुष्टतार्किकोपमर्दद्वारकदृढतरवेदप्रामाण्यप्रत्ययाधायिन्यायोपदेशक्षममक्षपादोपदिष्टमिदं न्यायविस्तराख्यं शास्त्रं शा-

---

2 न्यायविस्तरस्तु ··· °रक्षाहेतुत्वात्] Cf. *Nyāyamañjarī* I 635.3, Kataoka [2004b:202.3–4]: **वेदप्रामाण्यनिश्चयहेतुश्च न्यायविस्तर इत्यामुख एवोक्तम्।**; *Nyāyamañjarī* I 639.20, Kataoka [2004b:194.7–8]: **वेदप्रामाण्यसिद्ध्यर्थं हीदं शास्त्रमारब्धमिति गीयते।**

3 वेदेषु ··· शिथिलितास्थाः] *Nyāyamañjarī* I 640.1–2, Kataoka [2004b:194.10–11]: **महाजनप्रसिद्धिं हि केचिद्विप्लावयन्त्यपि। अतस्तदुपघाताय शास्त्रमस्त्रं प्रयुज्यते॥**; Jayanta summarizes anti-Vedic arguments in *Nyāyamañjarī* I 412.14–I 414.17, which end: **तेन वेदप्रमाणत्वं विषमे पथि वर्तते। जीविकोपायबुद्ध्या वा श्रद्धया वाभ्युपेयताम्॥**; cf. also *Āgamaḍambara* 52.11–12: **अग्न्याश्चैते वेदविप्लवकृतां कुबुद्धयः शौद्धोदनिशिष्यकाः।**

---

2 °विस्तर°] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **°स्तर°** L_1^{ac} **2 सर्वविद्यानाम्**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **सर्वविद्यास्थानां** K_1 **2 वेदप्रा°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **विदप्रा°** A_1 **3 °रक्षाहेतुत्वात्**] $MA_1B_1G_2K_1L_1$; **°हेतुत्वात्** VG_1 **3 तार्किक°**] $VG_1G_2L_1$; **दुस्तार्किक°** M; **ताकिंक°** A_1 ; **तार्किका°** B_1 ; **तार्किकवि°** K_1 **4 शिथिलि°**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **शिक्षि°** M^{ka} **4 °व्ययायासादि°**] $MVA_1B_1G_1^{pc}K_1L_1$; **°व्ययायासा°** G_1^{ac} ; **°व्यायायासादि°** G_2 **5 °येरन्सा°**] $MA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **°येरन्त्सा°** V **5 किं वा**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **किञ्च** K_1 **5 तदानीं**] $VA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; om. M **5 स्वामिनि**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **स्वामिना** A_1 **6 तदनु°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **ननु°** A_1 **7 कृत्यमिति**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **कृत्यं** K_1 **7 °तार्किको°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°ताकिंको°** A_1 **7 °पमर्द°**] $MVA_1B_1G_1^{pc}G_2K_1L_1$; **°पर्द°** G_1^{ac} **8 °शक्षमम°**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°शदक्षम°** K_1 **8 °दिष्टमिदं**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°दिष्टन्** K_1 **8 °राख्यं**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°राख्यमिदं** K_1

स्त्रप्रतिष्ठाननिबन्धनमिति धुर्यं विद्यास्थानम्।

[4 चतुर्दशानां शास्त्राणां विद्यास्थानत्वम्]

[4.1 तत्र युक्त्यागमौ]

विद्यास्थानत्वं च नाम चतुर्दशानां शास्त्राणां पुरुषार्थसाधनज्ञानोपायत्वमेवोच्यते। यतो वेदनं विद्या। तच्च न घटादिवेदनम्, अपि तु पुरुषार्थसाधनवेदनम्। विद्यायाः स्थानमाश्रयः, उपाय इत्यर्थः। तच्च पुरुषार्थसाधनपरिज्ञानोपायत्वं कस्यचित्साक्षात्कारेण कस्यचिदुपायद्वारेणेति तानीमानि चतुर्दश विद्यास्थानान्याचक्षते। यथोक्तम्—

पुराणतर्कमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश॥ इति।

अन्यत्राप्युक्तम्—

---

10 पुराणतर्क॰ ··· चतुर्दश] *Yājñavalkyasmṛti* 1.3 (॰तर्क॰] ॰न्याय॰); quoted again in *Nyāyamañjarī* I 618.19–20.

---

1 शास्त्रं शास्त्र॰] $MA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **शास्त्रं** V **1 ॰निबन्धनमिति**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **॰निवधनेनिति** A_1 **1 धुर्यं**] $MB_1G_1G_2K_1L_1$; **पदं** V; **धुर्य** A_1 **1 विद्यास्थानम् ··· चतुर्दशानां**] $MVB_1G_1G_2L_1$; **विद्या×तच्च न घटादिवेदनमपि तु पुरुषार्थसाधनवेदनं×स्थानं विद्यास्थानत्वं च नाम चतुर्दशानां** A_1(eyeskip) ; +++++++++++++++++ K_1 **4 च नाम**] $A_1^{pc}B_1G_1G_2L_1$; **नाम** MV **5 ॰नोपाय॰**] $MVA_1^{pc}B_1G_1G_2L_1$; **॰नोपयोग॰** K_1 **5 यतो वेदनं**] $M^{ka}B_1G_2K_1L_1$; **वेदनं** $MVA_1^{pc}G_1G_2$ **6 पुरुषार्थसाधन॰ ··· तच्च**] $MVA_1B_1^{pc}G_1G_2K_1L_1$; om. B_1^{ac}(eyeskip) **7 ॰साधनपरिज्ञानो॰**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **॰साधनो॰** K_1 **7 ॰त्साक्षात्कारेण**] $VB_1G_1G_2L_1$; **॰त्साक्षात्** M; **॰त्साक्षादेव** A_1 ; ++**देव** K_1 **8 ॰दुपायद्वारेणेति**] VB_1L_1 ; **॰दुपायद्वारेण** MG_2 ; **॰त्तदुपकारद्वारेणेति दर्शितं** A_1 ; **॰दुपायनद्वारेणेति** G_1 ; **॰दुपकारद्वारेणेति दर्शितं** K_1 **8 ॰नीमानि**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **॰नीमा** A_1 **8 ॰स्थानान्या॰**] $A_1K_1L_1$; **॰स्थानानीत्या॰** $MVB_1G_1G_2$ **11 विद्यानां**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **विद्याना** A_1 **12 अन्यत्रा॰**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **अन्यत्र॰** A_1

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः।
पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश॥ इति।

[4.2 षट्तर्क्यां कतमत्तर्कन्यायविस्तरशब्दाभिधेयम्]

पूर्वत्र तर्कशब्देनोपात्तमुत्तरत्र च न्यायविस्तरशब्देनैतदेव शास्त्रमुच्यते। न्यायस्तर्को ऽनुमानम्, सो ऽस्मिन्नेव व्युत्पाद्यते।

[4.2.1 साङ्ख्यार्हताः]

यतः साङ्ख्यार्हतानां तावत्क्षपणकानां कीदृशमनुमानोपदेशकौशलम्। कियदिव तत्तर्केण वेदप्रामाण्यं रक्ष्यत इति नासाविह गणनार्हः।

[4.2.2 बौद्धाः]

बौद्धास्तु यद्यप्यनुमानमार्गावगाहननैपुणाभिमानोद्धुरां कन्धरामुद्वह-

---

1 अङ्गानि ··· ह्येताश्चतुर्दश] *Viṣṇupurāṇa* 3.6.27; quoted again in *Nyāyamañjarī* I 619.1–2, II 258.8–9; also quoted in *Nyāyabhūṣaṇa* 71.19–20

---

1 °विस्तरः] $MVA_1B_1G_1G_2^{pc}K_1L_1$; **°विरः** G_2^{ac}(unmetrical) **2 °शास्त्रं च**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°शास्त्राणि** K_1 **4 पूर्वत्र**] $MVB_1G_1G_2L_1$; **पूर्वत्र श्लोके** $M^{en}A_1K_1$ **4 °नोपात्तमुत्तरत्र च**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°नोत्तमुत्तरत्र** K_1 **4 °विस्तर°**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **°विस्तरे°** L_1^{ac} **4 °शब्देनैतदेव**] $MVB_1G_1L_1$; **°शब्देनेतदेव** A_1; **°शब्देन तदेव** G_2; **°शब्देनेतमेव** K_1; **°शब्देन** L_1^{ac}; **°शब्देन एतत्** L_1^{pc} **5 °स्तर्को**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°स्तर्कौः** A_1 **5 सो**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **त्सौ** A_1 **5 °न्नेव**] $VB_1G_1G_2K_1L_1$; **°न्नेव शास्त्रे** MA_1 **5 व्युत्पाद्यते**] $MA_1B_1G_1G_2L_1$; **व्युत्पद्यते** K_1 **7 °र्हतानां तावत्क्ष°**] $MVB_1G_1G_2L_1$; **°र्हताना तावत्क्ष°** A_1; **°र्हतानां क्ष°** K_1 **7 कीदृश°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **कादृश°** A_1 **7 °मानोपदेश°**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1^{pc}L_1$; **°मानोप°** K_1^{ac} **7 °कौशलम्**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°कौशल** A_1 **8 कियदिव**] $M^{ka}A_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **कियदेव** MV **8 °प्रामाण्यं**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°प्रामाण्य** A_1 **8 नासाविह**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **नेहासौ** M^{ka} **8 गणनार्हः**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **गणितः** $M^{en}A_1$ **10 बौद्धास्तु**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **बौद्धास्त** A_1 **10 °नुमानमार्गा°**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1^{pc}$; **°नुमाना°** $M^{ka}K_1$; **°नुमार्गा°** L_1^{ac}

न्ति, तथापि वेदविरुद्धत्वात्तत्तर्कस्य कथं वेदादिविद्यास्थानस्य मध्ये पाठः। अनुमानकौशलमपि कीदृशं शाक्यानामिति पदे पदे दर्शयिष्यामः।

[4.2.3 चार्वाकाः]

चार्वाकास्तु वराकाः प्रतिक्षेप्तव्या एव। कः क्षुद्रतर्कस्य तदीयस्येह गणनावसरः।

[4.2.4 वैशेषिकनैयायिकाः]

वैशेषिकाः पुनरस्मदनुयायिन एवेत्येवमस्यां जनतासु प्रसिद्धायामपि षट्तर्क्यामिदमेव तर्कन्यायविस्तरशब्दाभ्यां शास्त्रमुक्तम्।

---

1 वेदविरुद्धत्वात्तत्तर्कस्य] Cf. *Nyāyamañjarī* I 637.6, Kataoka [2004b:199.13]: **बुद्धशास्त्रे हि विस्पष्टा दृश्यते वेदबाह्यता।**; *Nyāyamañjarī* 637.22–638.1, Kataoka [2004b:197.4–5]: **न वेदविरुद्धानां बौद्धाद्यागमानाम्—इति कुतस्तेषामाप्तप्रणीतत्वम्।**

5 चार्वाकास्तु वराकाः प्रतिक्षेप्तव्या एव] See Kataoka [2004b:181–180], section 6.3.4, for Jayanta's final view on the Lokāyatas, in particular *Nyāyamañjarī* I 648.5–6, Kataoka [2004b:180.8–9]: **तदेवं पूर्वपक्षवचनमूलत्वाल्लोकायतशास्त्रमपि न स्वतन्त्रम्, उत्तरवाक्यप्रतिहतत्वात्तु तदनादरणीयम्॥**

---

1 °नैपुणाभिमानोद्धुरां कन्धरामुद्वहन्ति] $M^{en}VB_1G_1G_2L_1^{pc}$; **°नैपुणोद्धुरां कन्धरामुद्वहन्ति** M; **°नैपुणोद्धुरां उद्वहन्ति** M^{ka}; **°नैपुणाभिमानोद्धारां कंधरामुद्वहेति** A_1^{ac}; **°नैपुणाभिमानोद्धुरां कंधरामुद्वहेति** A_1^{pc}; **°नैपुणाभिमानोद्धुरामुद्वहन्ति कन्धरान्** K_1; **°नैपुणाभिमानोद्धुरामुद्वहन्ति** L_1^{ac} **1 °नस्य मध्ये**] $VB_1G_1G_2L_1$; **°नमध्ये** MA_1K_1 **2 अनुमान°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **ननुमान°** A_1 **2 कीदृशं शाक्यानामिति**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **शाक्यानां कीदृशमिति** K_1 **5 प्रतिक्षेप्त°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **प्रतिक्षेम°** A_1 **5 °व्या एव। कः**] $MVB_1G_1G_2L_1$; **°व्या एव क इव** $M^{en}A_1$; **°व्याः वे** K_1 **5 °तर्कस्य**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°तलकस्य** A_1 **5 तदीय°**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **तदेय°** L_1^{ac} **8 एवेत्येवमस्यां**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **एवेत्यस्यां** K_1 **9 °मिदमेव**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°मिदमेव हि** K_1 **9 तर्कन्यायविस्तर°**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°तर्कन्याय°** K_1

[4.3 आन्वीक्षिकीशब्दव्युत्पत्तिः]

इयमेवान्वीक्षिकी चतसृणां विद्यानां मध्ये न्यायविद्या गण्यते—

आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्च शाश्वती। इति।

प्रत्यक्षागमाभ्यामीक्षितस्यान्वीक्षणमन्वीक्षा, अनुमानमित्यर्थः। तद्व्युत्पादकं शास्त्रमान्वीक्षिकीति।

[4.4 सङ्ख्याभेदसमन्वयः]

ननु चतस्रश्चेद्विद्याः, तत्कथं चतुर्दश दर्शिताः। नैष विरोधः। वार्तादण्डनीत्योर्दृष्टैकप्रयोजनत्वेन सर्वपुरुषार्थोपदेशिविद्यावर्गे गणनानर्हत्वात् त्रय्यान्वीक्षिक्योश्च तत्र निर्देशात्ताश्चतुर्दशैव विद्याः।

---

3 आन्वीक्षिकी ··· शाश्वती] Cf. *Kauṭilīyārthaśāstra* 1.2.1: आन्वीक्षिकी त्रयी वार्त्ता दण्डनीतिश्चेति विद्याः।; *Mahābhārata* 12.59.33ab: त्रयी चान्वीक्षिकी चैव वार्ता च भरतर्षभ।; *Viṣṇupurāṇa* 1.9.121ab: आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च।; *Bhāgavatapurāṇa* 3.12.44ab: आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिस्तथैव च।

4 प्रत्यक्षागमाभ्यामी॰ ··· ॰न्वीक्षिकीति] *Nyāyabhāṣya* ad 1.1.1 (3.11–13): कः पुनरयं न्यायः। प्रमाणैरर्थपरीक्षणम्। प्रत्यक्षागमाश्रितं चानुमानम्। सान्वीक्षा। प्रत्यक्षागमाभ्यामीक्षितस्यार्थस्यान्वीक्षणमन्वीक्षा। तया प्रवर्तत इत्यान्वीक्षिकी न्यायविद्या न्यायशास्त्रम्।

---

2 इयमेवान्वी॰] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **इयमेव चान्वी॰** K_1 **2 चतसृणां**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **चतसृणामपि** K_1 **2 विद्यानां मध्ये**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **विद्यानान्** K_1 **3 दण्ड॰**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **दण्डि॰** K_1 **3 ॰तिश्च शाश्वती। इति**] $MVA_1B_1G_1$; **॰तिश्च शाश्वती** G_2L_1 ; **॰तिश्चतुर्द्दशाश्वतीति** K_1(unmetrical) **4 ॰भ्यामी॰**] $MVA_1^{pc}B_1G_1G_2K_1L_1$; **॰भ्यामीति॰** A_1^{ac} **4 ॰न्वीक्षणमन्वीक्षा, अनु॰**] $MVA_1B_1G_1K_1L_1$; **॰न्वीक्षिकी नु॰** G_2^{ac}; **॰न्वीक्षणमन्वीक्षिकी नु॰** G_2^{pc} **5 ॰मान्वीक्षिकीति**] $G_2K_1L_1$; **॰मान्वीक्षिकी** $MA_1B_1G_1$; **॰मान्वीक्षिकम्** V **7 चतस्र॰**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; **चतस्रा॰** L_1^{ac} **7 तत्कथं**] $MA_1B_1G_2L_1$; **कथं** VG_1K_1 **8 ॰दण्ड॰**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **॰दण्डि॰** K_1 **8 ॰पदेशि॰**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **॰पयोगि॰** $M^{en}A_1$ **9 ॰नानर्ह॰**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1$; **॰नार्ह॰** L_1 **9 निर्देशात्ताश्च॰**] $A_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **निर्देशाच्च॰** MV

[5 वेदप्रामाण्यरक्षाहेतुभूतन्यायशास्त्रारम्भसफलता]

[5.1 न्यायमीमांसयोः प्रस्थानभेदः]

ननु वेदप्रामाण्यनिर्णयप्रयोजनश्चेन्न्यायविस्तरः, कृतमनेन, मीमांसात एव तत्सिद्धेः। तत्र ह्यर्थविचारवत्प्रामाण्यविचारो ऽपि कृत एव।

सत्यम्। स त्वानुषङ्गिकस्तत्र, मुख्यस्त्वर्थविचार एव। पृथक्प्रस्थाना हीमा विद्याः। सा च वाक्यार्थविद्या, न प्रमाणविद्येति।

न च मीमांसकाः सम्यग्वेदप्रामाण्यरक्षणक्षमां सरणिमवलोकयितुं क्षमाः। कुतर्ककण्टकनिकरनिरुद्धसंचारमार्गाभासपरिभ्रान्ताः

---

4 तत्र ··· कृत एव] Jayanta has in mind in particular Kumārila's theory of *svataḥprāmāṇya* discussed in *Ślokavārttika codanā* vv. 32–102ab.

6 स त्वानुषङ्गिकस्तत्र] Cf. *Nyāyamañjarī* I 420.2–6: **ननु शब्दप्रामाण्यचिन्तावसरे सकलप्रमाणप्रामाण्यविचारस्य कः प्रसङ्गः। न स्वातन्त्र्येण प्रीक्षणम्, अपि तु तदर्थमेव, समानमार्गत्वात्। यथान्येषां स्वतः परतो वा प्रामाण्यम्, तथा शब्दस्यापि भविष्यतीति। न हि तस्य स्वरूपमिव प्रामाण्यमपि तद्विसदृशमिति।**

7 पृथक्प्रस्थाना हीमा विद्याः] Cf. *Nyāyabhāṣya* ad 1.1.1 (2.18–20): **इमास्तु चतस्रो विद्याः पृथक्प्रस्थानाः प्राणभृतामनुग्रहायोपदिश्यन्ते, यासां चतुर्थीयमान्वीक्षिकी न्यायविद्या।**

9 °मार्गाभासपरिभ्रान्ताः] This sounds all the more ironical when one considers Kumārila's statement in *Tantravārttika* ad 1.3.2 (167.30–31), Harikai [2002:86]: **प्रायेण च मनुष्याणामधर्मभूयिष्ठत्वात्तज्ज्ञानप्रतिबद्धाः प्रतिभास्तेषु तेषु कुमार्गेषु प्रवर्तन्ते।**

---

3 °विस्तरः] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°विस्तरः कृतः** A_1 **4 °त एव**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1^{pc}L_1$; **°त ए** K_1^{ac} **6 °नुषङ्गि°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **°नुषांगि°** A_1 **6 मुख्यस्त्व°**] $MVA_1G_1G_2K_1L_1$; **मुख्यः स्त्व°** B_1 **7 हीमा**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **हामा** A_1 **7 प्रमाण°**] $MVA_1B_1^{pc}G_1G_2K_1L_1$; **पुराण°** M^{ka} ; **प्रमाणं** B_1^{ac} **8 सरणि°**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **सराणि°** A_1 **9 क्षमाः**] $M^{en}A_1G_2L_1$; **कुशलाः** $MVB_1G_1K_1$ **9 °संचार°**] $MA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; **°सञ्चर°** V **9 °भ्रान्ताः**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **°भ्रान्त्वाः** K_1

खलु त इति वक्ष्यामः। न हि प्रमाणान्तरसंवाददार्ढ्यमन्तरेण प्रत्यक्षादीन्यपि प्रमाणभावं भजन्ते, किमुत तदधीनवृत्तिरेष शब्दः। शब्दस्य हि समयोपकृतस्य बोधकत्वमात्रं स्वाधीनम्। अर्थतथात्वेतरत्वपरिनिश्चये तु पुरुषमुखप्रेक्षित्वमस्यापरिहार्यम्। तस्मादाप्तोक्तत्वादेव शब्दः प्रमाणीभवति नान्यथेति। एतच्चास्मिन्नेव शास्त्रे व्युत्पादयिष्यते।

---

1 वक्ष्यामः] See in particular *prāmāṇyavāda* discussed in *Nyāyamañjarī* I 419.20–451.21, which ends: तस्माददृष्टपुरुषार्थपदोपदेशि मानं मनीषिभिरवश्यपरीक्षणीयम्। प्रामाण्यमस्य परतो निरणायि चेति चेतःप्रमाथिभिरलं कुविकल्पजालैः॥; cf. also *Nyāyamañjarī* I 451.23–452.2: सुशिक्षितास्त्वाचक्षते—युक्तं यदमी मीमांसकपाशाः काशकुसुमराशय इव शरदि मरुद्भिरतिदूरमुत्सार्यन्ते (°दूरमुत्सार्यन्ते] L_1; °दूरात्समुत्सार्यन्ते M) दुष्टतार्किकैः। ये हि किलाभ्युपयन्ति (°यन्ति] L_1; °यन्ति च M) विपरीतख्यातिवादमकृतास्त्राः, प्रामाण्यं च स्वत इति (इति] L_1; इति च M) वदन्ति, तेषां कुतः कौशलम्।

1 न हि ··· शब्दः] Cf. *Nyāyamañjarī* I 481.11–12: प्रत्यक्षादिप्रमाणानां तद्यथास्तु तथास्तु वा। शब्दस्य हि प्रमाणत्वं परतो मुक्तसंशयम्॥

3 अर्थतथात्वे° ··· °परिहार्यम्] *Nyāyamañjarī* I 482.10–12: तस्याः शब्दजनितायाः प्रमितेर्यथार्थेतरत्वं पुरुषदर्शनाधीनम्—सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे सति सत्यार्था सा भवति प्रतीतिः, इतरथा तु तद्विपरीतेति।

5 °दाप्तोक्तत्वादेव] Cf. *Nyāyasūtra* 1.1.7 आप्तोपदेशः शब्दः and Jayanta's commentary on it (*Nyāyamañjarī* I 396ff).

6 व्युत्पादयिष्यते] *Nyāyamañjarī* I 482.15–16: तस्मात्पुरुषगुणदोषाधीनावेव शाब्दे प्रत्यये संवादविसंवादौ।

---

2 प्रमाण°] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; प्रभामाण° L_1^{ac} **3 समयोप°**] $MVA_1B_1G_2K_1L_1$; समयो° G_1 **3 °मात्रं**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; °मात्र A_1 **3 अर्थ°**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1^{pc}$; अर्था° L_1^{ac} **4 °तरत्वपरिनिश्चये**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; °तदत्वनिश्चये A_1 **6 °दयिष्यते**] $MVA_1B_1G_1G_2K_1$; °दयिष्यति L_1

[5.2 **विद्यादिकालः**]

नन्वक्षपादात्पूर्वं कुतो वेदप्रामाण्यनिश्चय आसीत्।

अत्यल्पमिदमुच्यते। जैमिनेः पूर्वं केन वेदार्थो व्याख्यातः। पाणिनेः पूर्वं केन पदानि व्युत्पादितानि। पिङ्गलात्पूर्वं केन छन्दांसि विरचितानि। आदिसर्गात्प्रभृति वेदवदिमा विद्याः प्रवृत्ताः। संक्षेपविस्तरविवक्षया तु तांस्तांस्तत्र तत्र कर्तॄनाचक्षते।

[5.3 **अधिकारिपुरुषभेदः**]

ननु वेदप्रामाण्यं निर्विचारसिद्धमेव साधवो मन्यन्त इति किमत्र विचारयत्नेन।

न, संशयविपर्यासनिरासार्थत्वात्। यस्य हि वेदप्रामाण्ये संशयाना विपर्यस्ता वा मतिः, तं प्रति शास्त्रारम्भः। न हि विदितवेदार्थं प्रति मीमांसा प्रस्तूयते। तदुक्तम्—

---

5 आदिसर्गात्प्रभृति ··· प्रवृत्ताः] Cf. *Tantravārttika* ad 1.3.2 (167.17–19), Harikai [2002:84]: मीमांसा तु लोकादेव प्रत्यक्षानुमानादिभिरविच्छिन्नसंप्रदायपण्डितव्यवहारैः प्रवृत्ता। न हि कश्चिदपि प्रथममेतावन्तं युक्तिकलापमुपसंहर्तुं क्षमः।

6 संक्षेपविस्तरविवक्षया] Cf. *Nyāyamañjarī* I 607.2–4: अथोच्येत—अनादिरेवैषा चिकित्सकस्मृतिर्व्याकरणादिस्मृतिवत्। संक्षेपविस्तरविवक्षयैव चरकादयः कर्तारः, न तु ते सर्वदर्शिनः।; *Nyāyamañjarī* II 258.4–5: संक्षेपविस्तरविवक्षया हि पाणिनिपिङ्गलपराशरप्रभृतयस्तत्र तत्र कर्तारः प्रसिद्धिं गताः।

---

3 अत्यल्पमिद॰] $MVA_1B_1G_1G_2K_1L_1$; अत्यल्पस्येद॰ V^{fn} **4 पाणिनेः**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; पाणिनैः A_1 **4 ॰त्पूर्वं**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; ॰त्पूर्व A_1 **5 विरचितानि**] $M^{ka}A_1B_1G_2K_1L_1$; रचितानि MVG_1 **6 ॰या तु**] $MVA_1^{pc}B_1G_1G_2K_1$; ॰या तु या A_1^{ac} ; ॰या L_1 **6 ॰स्तांस्तत्र तत्र**] $MVB_1G_2L_1$; ॰स्तास्तत्र तत्र A_1 ; ॰स्तांस्तत्र G_1 ; ॰स्तान् K_1 **8 निर्विचारसिद्धमेव**] $MVB_1G_1G_2$; निविचारसिद्धमेव A_1 ; निर्विचारसिद्धं K_1 ; निर्विचारमेव L_1 **10 ॰विपर्यास॰**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; ॰विपर्यय॰ K_1

नान्यतो वेदविद्भ्यश्च सूत्रवृत्तिक्रियेष्यते। इति।

भवति च चतुष्प्रकारः पुरुषः—अज्ञः सन्दिग्धो विपर्यस्तो निश्चितमतिश्चेति। तत्र निश्चितमतिरेष मुनिरमुना शास्त्रेणाज्ञस्य ज्ञानमुपजनयति, संशयानस्य संशयमपहन्ति, विपर्यस्तस्य विपर्यासं व्युदस्यतीति तान्प्रति युक्तः शास्त्रारम्भः।

[5.4 अक्षपादप्रणीतशास्त्रसफलता]

कथं पुनरस्यर्षेरपि निश्चितमतित्वं जातम्।

उच्यते। भवति तावदेष निश्चितमतिः। स तु तपःप्रभावाद्वा देवताराधनाद्वा शास्त्रान्तराभ्यासाद्वा भवतु। किमनेन।

तत्रैतत्स्यात्। तत एव शास्त्रान्तरादस्मदादेरपि तत्त्वाधिगमो भविष्यतीति किमनेनाक्षपादप्रणीतेन शास्त्रेण।

परिहृतमेतत्, संक्षेपविस्तरविवक्षया शास्त्रकरणसाफल्यात्।

---

1 नान्यतो ··· °क्रियेष्यते] *Ślokavārttika pratijñā* v. 43ab
12 परिहृतमेतत्] See section 5.2.

---

1 वेद°] MVA$_1$B$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1^{pc}$; **वेदप्र°** L$_1^{ac}$ **1 °वृत्ति°**] MVA$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **°वृत्तिः** B$_1$ **3 मुनि°**] MVB$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **मनि°** A$_1$ **4 °शयानस्य**] MVB$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **°शयानस्यं** A$_1$ **4 °मपहन्ति**] G$_1$K$_1$L$_1$; **°मुपहन्ति** MVA$_1$B$_1$G$_2$ **4 विपर्यस्तस्य**] M^{ka}A$_1$B$_1$G$_2$L$_1$; **विपर्यस्यतो** MVG$_1$K$_1$ **4 विपर्यासं**] MVB$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **विषयासं** A$_1$ **7 कथं**] M^{en}A$_1$B$_1$G$_2$L$_1$; **कुतः** MVG$_1$K$_1$ **7 °स्यर्षेरपि नि°**] VG$_1$; **°स्य मुनेर्नि°** MB$_1$G$_2$L$_1$; **°स्य ऋषेरपि नि°** M^{ka}; **°स्य मुनेनि°** A$_1$; **°स्य परमर्षेर्नि°** K$_1$ **8 °देष**] MVA$_1$B$_1$G$_1$G$_2$L$_1$; **°दयन्** K$_1$ **8 °भावाद्वा**] MVG$_1$K$_1$L$_1$; **°भावा** A$_1$; **°भावात्** B$_1$; **°भावाद्** G$_2$ **9 °राभ्यासा°**] MVG$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **°रा°** M^{ka}B$_1$; **°राभ्यांसा°** A$_1$ **10 तत्रैतत्स्यात्**] MVA$_1$B$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1^{pc}$; **तत्रैत्स्यात्** L$_1^{ac}$ **10 °रादस्मदादेरपि**] MVA$_1$B$_1$G$_1$G$_2$L$_1$; **°रात्** K$_1$ **10 तत्त्वाधिगमो**] MVA$_1$B$_1$G$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **तत्त्वावगमो** M^{ka} **11 किमनेनाक्ष°**] M^{en}A$_1$G$_2$L$_1$; **किमक्ष°** MVB$_1$G$_1$K$_1$ **12 °करण°**] A$_1$G$_2$K$_1$L$_1$; **°प्रणयनस्य** MVB$_1$G$_1$; **°करणस्य** M^{en}; **°प्रणयनं यस्य** V^{fn}

विचित्रचेतसश्च भवन्ति पुमांस इत्युक्तम्। येषामित एवाज्ञानसंशयविपर्यया विनिवर्तन्ते, तान्प्रत्येतत्प्रणयनं सफलमितीदं प्रणीतवानाचार्यः।

---

1 इत्युक्तम्] See section 5.3.

---

1 पुमांस] $A_1G_2K_1L_1$; **पुरुषा** MVB_1G_1 **2 एवाज्ञानसंशय॰**] $MVA_1B_1G_1G_2L_1$; **एव संशयाज्ञान॰** K_1 **2 ॰विपर्यया**] $MVB_1K_1L_1$; **॰विपर्येया** A_1 ; **॰विपर्यासा** G_1 ; **॰विपर्या** G_2 **2 विनिवर्तन्ते**] $MVB_1G_1G_2K_1L_1$; **विनिवर्तते** A_1